

De kracht van muziek

(Uit: Het welgetemperde gemoed. Boom, Amsterdam 2019, p. 9-16)

Ik ging naar de begrafenis van een tante, in het dorp waar ik vandaan kom. Ze was oud en iedereen was blij toen ze overleed, dus het was geen drama. Toch werd het een aparte ervaring. Ik was jarenlang niet in het dorp geweest. Het is al decennia geleden dat ik er ben vertrokken, en toen mijn tante naar een verzorgingshuis elders verhuisde, had ik er geen familie meer wonen. Ik had dus geen reden om er nog te komen. Ik reed naar de kerk, in het centrum, vlak bij mijn ouderlijk huis (dat inmiddels is afgebroken). Het gevoel bekwam me dat ik mijn eigen herkomst niet meer herkende. Het dorp dat mij ooit zo vertrouwd was, was niet meer hetzelfde. Het straatbeeld was anders geworden, de bomen gekortwiekt, de huizen al te goed onderhouden. De kleine winkeltjes waren verdwenen; er zou vast wel een supermarkt zijn, ergens aan de rand van het dorp. Het leek alsof het armoedige zandgrondplaatsje van weleer was veranderd in een rijkeluisoord. De vervallen boerderijen waren verbouwd tot villa's, de schamele arbeiderswoninkjes samengevoegd tot ruime huizen, de onverharde wegen bestraat en verbreed. Nergens zag ik meer moestuinen, enkel nog siertuinen. Er waren geen kippen of mestvaalten te bekennen, wel garages met grote auto's ervoor. Het vroeger zo dichtbegroeide landschap was kaler, opener, de akkers en weiden uitgestrekter. Ook de kerkdienst kwam mij voor als een ritueel uit een ander tijdperk.

Ik was verbaasd, maar realiseerde me tegelijk dat ik zelf evengoed van gedaante was veranderd, niet alleen van buiten, maar ook van binnen: ik was een oudere man geworden. Van al die gevoelens en gedachten van vroeger, die mij hier indertijd zo vurig hadden bezielde – de vetes en de verliefdheden, de strijd om erkenning, de voortdurende arena van een groot gezin, heel het kleurrijke leven uit mijn jeugd –, waren nog slechts herinneringen over. Fabels waarin het een is uitvergroott, het ander weggepoetst, om ze maar tot een afgerond verhaal te maken. Want herinneringen zijn verhalen, en mensen bestaan uit verhalen. Maar als niemand die vertelt, verdwijnen ze.

In de kerk had ik tijd om erover na te denken. Het gekke was dat mijn eigen dierbaarste herinneringen mij vreemd voorkwamen in deze veranderde omgeving. Alsof de puzzelstukjes van mijn verleden niet meer pasten in het heden. Alsof de verhalen die mijn geschiedenis vertellen een verzameling archiefstukken waren geworden, weggestopt in de kluis van mijn geheugen. Daar, ver verwijderd van het dagelijks leven, vervagen ze langzaam, zoals oude foto's, tot je ze weggooit als je er niets meer op herkent. Soms springt er onverhoeds een in mijn bewustzijn, zoals bij deze begrafenis; een scène, een paar zinnen, doelloos rondslingerend in een dagdroom, of zich op de voorgrond dringend in een associatie. Vaak zijn het fragmenten die ik niet meer kan thuisbrengen, ook al komen ze ontegenzeggelijk uit mijn eigen oude doos.

Er zat iets ongemakkelijks, iets verontrustends in deze gedachten. Als mijn herinneringen niet meer pasten bij wie ik inmiddels was, dan paste mijn hele verhaal niet meer. Dan was ook dat veranderd in verbeelding, de harde waarheid ervan vervluchtigd tot verzinsels, of minder, snippers daarvan. Ik heb mijzelf altijd ervaren als een samenhangend, doorlopend verhaal, maar nu kreeg ik het gevoel dat dat, welbeschouwd, misschien ook weleens een misvatting kon zijn. Misschien bestond ik zelf net zo goed uit niet meer dan losse, achterhaalde beelden, die evenmin klopten met de werkelijkheid als de herinneringen aan mijn dorp. Misschien was ook ik slechts een gedroomd geheel dat in stukken uiteenvalt zodra de realiteit er een barstje in stoot.

Er werd gezongen en muziek gespeeld, een verademing bij al die plechtige Latijnse woorden en mijn eigen onrustige gedachten. Het 'In Paradisum' dat het koor zong, kende ik van vroeger, een licht en haast vrolijk lied voor een rouwdienst. Dat paste wel naadloos bij mijn verleden. Het was in mijn herinnering nog steeds hetzelfde: niet alleen in muziek en in woorden, maar ook in de gevoelens die het opriep. 'Mogen de engelen u geleiden naar het paradijs, en u binnenleiden in de heilige stad Jeruzalem.'

Woorden voor iets onuitsprekelijks, maar ze klonken in elk geval troostend en hoopvol, en ze verjoegen de muizenissen in mijn hoofd. Daarna speelde een van de kleinzonen, die toen op het conservatorium zat, de prelude in Bes klein uit Bachs *Wohltemperierte Klavier*. Dat is een klaagzang, een lamento, en een zeer expressief stuk. De jeugd doet de ouderdom uitgeleide, dacht ik, een waardig eerbetoon aan de overledene en een vertolking van ons aller afscheidsvredriet. Ik heb de prelude vroeger zelf vaak gespeeld, en ook bij dit stuk kreeg ik het idee dat het altijd hetzelfde is gebleven, niet alleen in de noten, maar ook in de gevoelswereld die het schildert, alsof de tijd er geen vat op had gehad. Ik merkte dat tijdens de muziek mijn gevoel van versnippering geheel en al verdween, het sloeg zelfs om in zijn tegendeel: ik werd er één en al luisterend oor van, geconcentreerd op de klanken, een ondeelbaar geheel met nergens anders aandacht voor dan de muziek. En ik voelde me weer exact dezelfde als degene die, meer dan vijftig jaar geleden, dit stuk voor het eerst instudeerde, dezelfde die ik altijd geweest ben en altijd zal blijven. Merkwaardig, de vormende kracht van muziek.

Toen begon de pastoor te preken, en daar deed zich nog iets merkwaardigs voor. Ik ken de katholieke ritus uit mijn jeugd, dus ik herkende wat hij zei, over het eeuwige licht dat wij door Gods genade deelachtig kunnen worden, over gered worden uit de afgrond van de dood, over dat wij zonder Zijn hulp onherroepelijk de prooi van de duisternis zijn, en al die andere frasen van de voorgeschreven liturgie. Voor mij zijn het sleetse woorden geworden, taal waar alle kracht uit verdwenen is. Maar ergens onder die versleten woorden en beelden, bedolven onder lagen van tijd en gewoonte, hoorde ik ook iets anders, een inspiratie die de spreker zelf en ons allemaal te boven ging, een waarheid van een heel

Wat is dat toch voor merkwaardige kracht die wij 'muziek' noemen? Het is niet voor niets, bedacht ik, dat muziek en verhalen allebei het werkgebied zijn van de Muzen. In de mythologie zijn de Muzen de dochters van Zeus, de oppergod, die hij verwekte bij de godin Herinnering (Mnemosynè). Zij geven de 'adem', de inspiratie waar alle samenhang uit voortkomt. Zij bezitten de toverstaf om verbindingen te scheppen, tussen ervaring en verbeelding, feiten en betekenis. Alleen met hun hulp wordt het mogelijk een kakofonie om te vormen tot een harmonisch geheel en een warboel aan feiten tot een rond verhaal. Daarom riepen de oude Grieken de Muzen te hulp wanneer ze een verhaal wilden vertellen. Ook herinnerde ik me dat Aristoteles in zijn *Poëtica* zegt dat poëzie meer waarheid bevat dan geschiedenis. De laatste gaat alleen over wat er gebeurd is, de losse feiten, terwijl de eerste gaat over het wezenlijke, de interpretatie, 'het algemene' dat samenhang geeft. Het zijn de dichters, de musici, de volgelingen van de Muzen, die je de diepste waarheid tonen.

Toen ik thuiskwam, zocht ik in mijn boekenkast naar boeken over de Muzen en de werking van muziek, maar ik kon niet veel bruikbaars vinden. Ik leende boeken bij de bibliotheek, over psychologie en esthetica, over mythologie en semiotiek. Van het een kwam het ander, ik herlas delen van Schopenhauer, verdiepte me in harmonieleer en muziekgeschiedenis. Maar overal kreeg ik het idee dat waar het mij om te doen was niet werkelijk aan bod kwam. De Muzen zijn metaforen, verbeeldingen van iets onbenoembaars, maar tegelijk ook krachten die iedereen uit ervaring kent. Zij spelen zo'n belangrijke rol in het leven dat je zou verwachten dat denkers en wetenschappers zich daar uitvoerig aan gewijd hebben. Niets is minder waar. Wat is muziek eigenlijk? Wat doet zij met je? Hoe is het mogelijk dat zij je zelfgevoel en je kijk op de wereld zo indringend verandert, dat de verwarring en versnippering die het denken teweegbrengt omslaat in haar tegendeel, een ervaring van eenheid en waarachtigheid? En wat is het verband tussen woord en klank, taal en muziek? Of, preciezer: hoe is het mogelijk dat je muziek kunt horen in iemands verhaal, en omgekeerd, een verhaal in muziek? Nergens vond ik aanknopingspunten voor dit soort vragen, vermoedelijk vanwege het heersende kennisideaal, dat alleen het objectieve toelaat en het subjectieve schuwt. Maar is de ervaring van muziek niet per definitie subjectief? En zijn de herinneringen die het verhaal van een leven vormen dat niet ook?

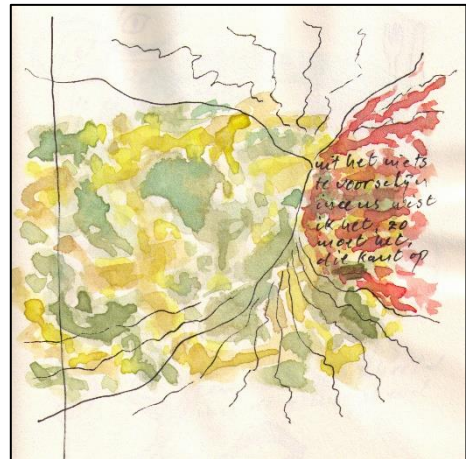
Uiteindelijk besloot ik het antwoord op mijn vragen zelf uit te zoeken. Indachtig het voorval tijdens de begrafenis van mijn tante nam ik Bachs *Wohltemperierte Klavier* daarbij als uitgangspunt. Zij had in mijn ogen, in al haar bescheidenheid, een welgetemperd gemoed ontwikkeld. Dat dit Bach inderdaad voor ogen moet hebben gestaan, wordt door verscheidene bronnen bevestigd. Christoph Wolff schrijft dat zijn doel met het *Wohltemperierte* niets minder was dan 'een vernieuwing van geest en ziel' (Wolff, 2013, p. 331), en een leerling van Bach beweerde dat volgens zijn meester het doel van alle muziek niets anders kon zijn dan 'de glorie van

God en de herschepping van het gemoed' (ibid.). Hetzelfde vind je terug bij commentatoren van het Wohltemperierte. Een van hen, Cecil Gray, schrijft: 'De hele verzameling is een microkosmos van menselijke ervaring', en: 'Je kunt er een bepaalde geestelijke ontwikkeling in waarnemen die overeenkomt met die van het leven of de natuur zelf, van jeugd naar ouderdom, van ochtend naar avond, van lente naar herfst' (Gray, 1938, p. 49).

Zo zijn er meer. Hans Brandts Buys zegt in zijn inleiding tot het Wohltemperierte dat 'grote musici als Mozart, Beethoven, Schumann en Wagner dit werk [beschouwden] als hun muzikale bijbel en in de diepste betekenis van het woord: een boek waarin alle wijsheid en de gehele menselijke gevoelswereld te vinden is, waartoe men steeds terugkeert om troost, lering en verrijking' (Brandts Buys, 1944, p. IX). En Albert Schweitzer oordeelt in zijn monumentale werk over Bach: 'Je geniet niet van het *Wohltemperierte Klavier*, je ontwikkelt je eraan. Vreugde, verdriet, schreien, klagen, lachen: alles klinkt je eruit tegemoet, maar dan zo dat je door de klanken die dit uitdrukken uit de wereld van onrust overgaat naar de wereld van vrede en de werkelijkheid ziet alsof je in het hooggebergte zit en bergen en bossen en wolken in een stille, onpeilbaar diepe vloedgolf aanschouwt' (Schweitzer, 1936, p. 295).

Dit zijn natuurlijk slechts algemene omschrijvingen; de auteurs gaan zelden of nooit in op hun persoonlijke ervaringen die daaraan ten grondslag moeten liggen. Wat zou er gebeuren als ik dat wel deed? Wat als ik mijn eigen ontwikkeling zou beschrijven aan de hand van het Wohltemperierte? Als ik steeds de muziek en de juiste stemming zou opzoeken in mijn eigen geworstel en mijn eigen verhaal? Misschien zou dat een antwoord geven op de vragen die mij bezighielden, hoe het kan dat je muziek hoort in iemands verhaal, en omgekeerd, een verhaal in muziek.

Maar toen ik aan het verhaal begon te schrijven, bleek al gauw dat het niet alleen om *mijn* vragen gaat. Het verhaal zelf had er ook een aantal in petto. Over de beperktheden van het menselijk denken, bijvoorbeeld, en over de gelaagdheden in de ervaring. Het was alsof de 24 preludes en fuga's van het eerste deel mij bij de hand namen, om mij opnieuw mijn eigen verhaal te laten herinneren. Alsof ze mij telkens de vraag voorlegden: hoe zat het eigenlijk met *jou*? Hoe is *jouw* geschiedenis verlopen? Ben *jij* wel in staat geweest van je gewone leven iets bijzonders te maken, net als je tante? Ben *jij* erin geslaagd een 'welgetemperd gemoed' te ontwikkelen?

'Muze, help mij het verhaal te vertellen!'